

СЪДЪРЖАНИЕ

ДВАДЕСЕТ И ДВЕ ГОДИНИ ОТ ПРЕХОДА, ПЕТНАДЕСЕТ ГОДИНИ ОТ ЖЕСТОКОТО УБИЙСТВО	7
ЛУКАНОВ И РЕФОРМИТЕ В БЪЛГАРИЯ	9
ПРЕДГОВОР	17
PRO DOMO SUA.....	25
ПЪТИЩАТА НАЗАД СА ПРЕКЪСНАТИ	34
Из изказване пред Политбюро на ЦК на БКП при обсъждане материала на Т. Живков „За новото в съвременния свят“ (31 октомври 1988 г.).....	35
СЪБИТИЯТА СЕ ИЗПЛЪЗВАТ ОТ КОНТРОЛ	41
Из изказване на пленум на ЦК на БКП (14 декември 1988 г.)	42
РЕЖИМЪТ АГОНИЗИРА.....	50
Из Протокол № 142 от разширено заседание на Политбюро на ЦК на БКП (13 юли 1989 г.).....	51
КОРЕНИТЕ НА КРИЗАТА И НОВИЯТ ИКОНОМИЧЕСКИ КУРС.....	59
Из доклада „За излизане от стопанската криза и разгръщане на икономическата реформа“ на Андрей Луканов – председател на Министерския съвет, пред XVI сесия на Деветото народно събрание (29 март 1990 г.)	60
ЗА ИКОНОМИЧЕСКАТА СИТУАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ И ПРИЧИНИТЕ ЗА ИКОНОМИЧЕСКАТА КРИЗА	62
ДИСКУСИЯ ИЛИ ПРОПАГАНДА.....	73
Из заключителното изказване на Андрей Луканов по дебата за отчета на първото правителство пред Великото народно събрание (22 август 1990 г.).....	74

ЗА ДИАЛОГ И НАЦИОНАЛНО СЪГЛАСИЕ	88
Експозе на Андрей Луканов на срещата на председателя на републиката с представители на политическите сили (1 септември 1990 г.).....	89
ПЪРВАТА ПРОГРАМА, ПЪРВИТЕ РАЗОЧАРОВАНИЯ	93
Експозе на председателя на Министерския съвет Андрей Луканов пред Великото народно събрание по програмата за по-нататъшна демократизация на обществото и ускоряване на прехода към пазарна икономика (10 октомври 1990 г.)	94
СЪДБАТА НА РЕФОРМАТА В ЕДНО РАЗЕДИНЕНО ОБЩЕСТВО.....	108
Експозе при завършване на дискусията по програмата „Луканов“ във Великото народно събрание (октомври 1990 г.)	109
ПОДАВАМ ОСТАВКА В ИМЕТО НА НАЦИОНАЛНОТО СЪГЛАСИЕ	130
Пресконференция на Андрей Луканов с български и чуждестранни журналисти, състояла се на 30 ноември 1990 г. (със съкращения)	131
ОТГОВОРИ НА ИЗДАЙНИЧЕСКИ ВЪПРОСИ.....	139
<i>Приложение:</i> До председателя на Министерския съвет другаря Георги Атанасов	149
По състоянието на валутните баланси.....	149
По резултатите от първото тримесечие на 1989 година....	154
Някои неотложни и перспективни мерки за стабилизиране на валутния баланс	156
А. Неотложни мерки	156
Б. Средносрочни мерки.....	158

ДВАДЕСЕТ И ДВЕ ГОДИНИ ОТ ПРЕХОДА, ПЕТНАДЕСЕТ ГОДИНИ ОТ ЖЕСТОКОТО УБИЙСТВО

Опонентите на Андрей Луканов продължават да го хулят и да изнамират нови и нови „аргументи“, с които да го уличават като виновник за криминалния преход. И зад които да крият гузната си съвест. Днес той не може да им отговори така, както само той – познаващ в детайли икономическите процеси в България от 1976 година до последните си дни – би могъл да го направи.

Преиздавам книгата „Луканов за кризата“, която той написа в килията на Развигор, с надеждата, че непредубеденият читател ще намери в нея необходимите факти, за да направи собствената си оценка – или преоценка – за Андрей Луканов.

Дано тази книга помогне поне малко да го изчистим от клеветата. Слава Богу, той успя да я напише. Така, от небитието, той продължава да отстоява своята чест.

Лилия Герасимова

ЛУКАНОВ И РЕФОРМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Читателят държи в ръцете си исторически документ, който освежава паметта за събитията от средата на 1989 до края на 1990 г. и ни кара да се замислим за времето от тогава до сега.

Приемам почти изцяло и анализа на Андрей Луканов за причините на икономическата криза от края на 80-те години на миналия век, и неговите виждания за изхода от нея. Смятах и продължавам да смятам, че тези виждания бяха единствено разумен подход към стопанското наследство на комунизма. Това мое убеждение се потвърди от действията на широко-коалиционно-то правителство на Димитър Попов между февруари и август 1990 г., от подкрепата за тях от Великото народно събрание, от факта, че в същото направление бяха и реформите на правителствата на Филип Димитров и Любен Беров. Правителствата на Стефан Софиянски и Иван Костов – след повторна криза поради връщане към централното планиране – прокараха реформи, които са по дух, а често и в детайли, същите като тези, които се замисляха през 1990 и приложиха след 1991 г.

Естествено е, че днес знаем повече от Андрей Луканов за политическите и икономическите процеси от края на 80-те и началото на 90-те години. Той не е между нас, за да може да доразвие своите виждания или да отговори на критиката. Затова аз само ще споделя онова, което подпомага разбирането на мнението на автора и контекста на събитията и политическите настроени, неизбежно оказали се извън предмета на тази книга.

Историята на личните ми, но по-скоро политически отношения с Андрей Луканов датира от февруари 1990 г., когато имахме повод да се срещнем във връзка на оспорваното от свищов-

лии изграждане на АЕЦ „Белене“. Междувременно бях много добре информиран за хода и настроенията на Кръглата маса. Не участвах в нея поради лични причини, но проверявах онова, което ми казваха от кухнята, чрез преките предавания и репортажи по радиото и телевизията. Преди изборите 1990 г. бях част от екипа на СДС за подготовка на програмата на съюза. По-късно работата ми във ВНС като председател на комисията по опазване на околната среда и член на икономическата комисия налагаха относително редовни срещи с министри от кабинета на г-н Луканов, работа със защитниците на неговите идеи от парламентарната група на БСП. Моята комисия трябваше да се занимава с реалната икономика – от замърсяванията с арсеник от обогатителната фабрика в с. Челопеч, през преписките по проектите „Рила“, „Места“ и АЕЦ „Белене“, до вземането на решение за съдбата на комбината за цветни метали „Димитър Благоев“ край Пловдив и концесиите за проучване на находища за нефт и природен газ. Мога да твърдя, че имам лично впечатление от стопанските процеси, които анализира в тази книга Андрей Луканов, каквото много от новите политици тогава нямаха. В същото време икономическата комисия бе заета със законовите рамки на стопанското поведение и работата ѝ налагаше проверка на идеите за реформи с действителността. (Всъщност и досега аз се занимавам най-вече с това.) Това стечение на обстоятелствата наложи участието ми в преговорите за т.нар. програмно правителство – една от най-съществените идеи на Андрей Луканов, завършили с оставката на неговото второ правителство и със споразумението на ВНС от 4 януари 1991 г., узаконило правителството на Димитър Попов¹. Като народен представител и участник в преговорите аз

¹ Това споразумение е основен документ на българските реформи, оставен без внимание от историци и анализатори; само БСП периодично го изтъква като своя заслуга. Иначе *mutatis mutandis*, по дух и съдържание той прилича на решението на Сейма на Полша, гласувало доверие на правителството на Тадеуш Мазовиецки. Любопытният читател може да сравни съдържанието на раздела „правителство“ в това споразумение с написаното от Андрей Луканов и историята на реформите между 1991 и 1995 г. (вж. текста на споразумението на: http://www.omda.bg/arhiv/dokumenti_politicheski/Sporazumenieto_ot_04011991.htm).

работех за законовото осигуряване на реформите на това правителство и на поддръжката му от СДС. Последният ми (делови) разговор с Андрей Луканов е през ноември 1992 г., но не по въпроси на стопанската политика. Тогава бях програмен директор на Фондация „Отворено общество“... Г-н Луканов бе вече само народен представител от БСП (бе разследван за присвояване в особено големи размери за длъжностите, които е заемал през 1986–1989 г., но бе оправдан месец по-късно). Той ми се обади, за да помоли фондацията да подкрепи ремонта на къщата-музей на Георги Димитров, защото колегата от директорския съвет, който минаваше за човек на БСП, не искал дори да говори с него по телефона... Обясних, че такова финансиране няма да има.

Една от темите на изказванията и анализите на Андрей Луканов в тази книга е отварянето на българската икономика и общество към световните и европейските пазари и демокрация. Той смяташе това за своя мисия. Едно от доказателствата за силата на този ангажимент е обстоятелството, че неговото първо правителство (с Постановление 76 от 20 юли 1990 г.) преотстъпи без срок помещения за ползване в НДК, финансира с 500 хиляди лева (при съотношение 2 към 1 за всеки щатски долар от основния дарител Джордж Сорос) и освободи от данъци Фондация „Отворено общество“².

През март 1990 г. Кръглата маса разработи един много далновиден документ, който не бе приет. Става дума за „Основните принципи и съдържание на икономическите реформи“³. Те са подписани от „работната група на икономическите експерти“. Не мисля, че тогава тези експерти работиха като партийно обвързани личности. Мнозина от тях сътрудничеха на екипа за съставяне на доклада на Ричард Ран и Роналд Ът, чиято работа от август

² Вж. ДВ, бр. 61 от 31.07.1990 г. При подкрепата на премиера Луканов на Центъра за изследване на демокрацията тогава бе преотстъпена и изоставената сграда на посолството на Корейската народно-демократична република.

³ Мисля, че освен в частни архиви този документ може да бъде лесно намерен и на страницата документи на Кръглата маса, изработена под ръководството на Петко Симеонов: http://www.omda.bg/bulg/k_masa/spravki/Nepriet%20dokument.htm.

до септември 1990 г. бе също идея на Андрей Луканов.⁴ Речта му пред последните народни представители на стария режим в края на март („за първи път, откакто се занимавам с икономически проблеми, мога да кажа всичко, което смятам за важно, и да го кажа така, както го мисля, без да използвам езоповски език и семантически украшения“) изразява на този консенсус онова, което следва да се направи за излизане от кризата.

Текстът на „Принципите“ издава спор единствено по реформите в селското стопанство и собствеността върху земята. Няма нищо съществено казано по повод реституцията на експроприираната собственост, която се оказва може би най-съществена отлика на българските реформи. Повечето от мерките в този документ бяха изпълнени или станаха трудно обратими едва към 1998 г. Приватизацията бе в основни линии завършена след това; намаляването на данъците отне много повече време, а политиката на прогресивно облагане бе всъщност отхвърлена през 2007 г. (за добро, но в противоречие с предложеното в „Принципите“). Платформите на СДС и БСП за изборите пред 1990 г. бяха написани от експертите на съответните партии от времето на Кръглата маса на основата на този документ. Когато днес чета и сравнявам тези платформи, оставам с впечатлението, че СДС е по-близо до този документ и до мартенското изказване на премиера Луканов в стария парламент.

Защо се получи така, че правилните идеи на Андрей Луканов бяха осъществени от други? Първи Желю Желев даде общ и достоен за уважение отговор на този въпрос. На 7 де-

⁴ Точното наименование на документа е „Доклад върху проекта за икономически растеж и преход към пазарна икономика в България“; той бе преведен на български през октомври 1990 г. и е представен на публиката и народните представители в края на месеца. Ако се изключат политиките, които изискват много време и някои решения, до които се стигна след кризата от 1996–1997 г., няма принципна разлика между предложенията на този доклад и идеите за реформи, изказвани от Андрей Луканов в периода от юли 1989 г. до подаването на оставка като премиер в края на 1990 г. Ще си позволя още една лична бележка: посещението на групата на Ран и Ът в края на онази година имаше за мен неочакваната, но приятна последица, че с някои от нейните членове срещите се развиха в дългогодишно лично приятелство.

кември 1990 г. от трибуната на ВНС той заяви, че дори и „с гениални способности да беше надарен министър-председателят на еднопартийното правителство на БСП, той не можеше да не фокусира върху себе си миналите прегрешения на своята партия и сегашните недоволства от икономическата криза“⁵.

Но нека се върна към началото на историческите свидетелства, събрани в тази книга. От изказванията на Андрей Луканов от средата на 1989 г. се вижда, че БКП още тогава е практически готова да приеме пазарната икономика като принцип и ориентир на стопанските реформи. Когато през 2007 г. прочетох черновата на книгата на Христо Христов по т.нар. дело за икономическата катастрофа, аз бях поразен от речника, с който свидетелите по делото обясняваха провалите на стария режим. Това бяха без кавички аргументите на Людвиг фон Мизес, развити като доказателство за вероятната стопанска несъстоятелност на социалистическия експеримент през 20-те години на миналия век. Към края на лятото на 1989 г. настроението в СДС не беше толкова пазарно, колкото в БКП. Някои партии трябваше да бъдат убеждавани да приемат пазарната икономика като основна ценност в учредителната декларация на СДС от 7 декември 1989 г. Антипазарната нагласа се запази задълго у някои видни представители на съюза. Тя им помогна в неприличната критика на либерализацията на цените в програмата на второто правителство на Луканов. И сетне, през 1991 г., някои от тях обосноваваха несъгласието си с новата конституция с обстоятелството, че тя гарантира неприкосновеността на частната собственост (и така не можело да се отнеме собствеността на забогателите по време на комунизма).

На едно място Андрей Луканов с право посочва, че не е важно само какво трябва да се прави, но и как следва да се въвежда пазарната икономика. За СДС обаче имаше и друг важен въпрос – кой ще води реформите към пазарна икономика. За нас БКП и БСП нямаха нито моралното право, нито

⁵ Вж. VII Велико Народно събрание, шестдесет и девето заседание, с. 259.

легитимността да се заемат с тази работа. Макар и да бе очевидно, че страната се нуждае от пазарно-икономически консилиум, Кръглата маса от началото на 1990 г. не можеше да реши тази задача. За нас тя трябваше да подготви легитимни многопартийни избори и да не се занимава с нищо друго.

Не става дума за презумпция за колективна вина, а за явно и дълбоко обществено настроение. Негови изразители бяха и Андрей Луканов, и неговите единомишленици. Заради това настроение в крайна сметка е сменен и Тодор Живков. Аз и до днес изпитвам срам, че в България се случиха такива неща като идеята за превръщането ѝ в република на Съветския съюз, преименуването на мюсюлманите и турците, заблудата на гражданството по време и след аварията в Чернобил, изгонването на турците...

В резултат на това настроение самият Луканов искрено търсеше съгласие по повод реформите, набелязани в програмата на второто негово правителство. Но именно поради това настроение той и не успя да го изгради. Аз помня почти дословно изказването му по този повод във ВНС. В тази забележително достойна и умна реч той не отговори само на един въпрос: как ще се справи със стопанските деятели на собствената си партия. Въпреки правилността на идеите не мога да си представя добър сценарий, ако той бе останал премиер на програмно правителство със задача да изведе страната от кризата, а междуременно продължаваха да се развиват процесите на спонтанна приватизация на печалбите и обобществяване на загубите. Тези процеси бяха ограничени едва след още една не по-малко дълбока криза, за която Андрей Луканов предупреждаваше нееднократно.

Поради тези причини търсеното от Андрей Луканов доверие получи следващото правителството на Димитър Попов. На пресконференцията след оставката си г-н Луканов казва, че е доволен от този развой на събитията и че това съответства на нуждите на страната.

На въпрос за съдбата на БСП след неговата оставката той отговаря, че тя не зависи от едно правителство или една личност.

Може би е прав по отношение на партията. Но по отношение на политиката нещата стоят по друг начин. Отстъплението на правителството на Жан Виденов от пазарните принципи, след като БСП за втори път получи пълно мнозинство на изборите през 1994 г., е поредното доказателство за това колко вредни могат да са лошите идеи в областта на стопанската политика.

*Красен Станчев
септември 2011 г.*